

Зеленський Сергій Миколайович – старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС, кандидат юридичних наук

Забезпечення правової допомоги на досудовому слідстві у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності

У статті розглядаються основні питання, пов'язані із виконанням завдань, спрямованих на створення умов для всебічного розвитку та виховання дітей, серйозну загрозу виконанню яких створює злочинність неповнолітніх, що набуває організованого характеру. Автор висвітлює такі питання як характеристика поняття правової допомоги в системі процесуальних функцій і завдання захисника у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

У Програмі подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 р., затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України № 623 від 11.05.06 р., визначено основні завдання, спрямовані на створення умов для всебічного розвитку та виховання дітей. Серйозну загрозу виконанню цих завдань створює злочинність неповнолітніх, яка набуває організованого характеру. За даними судової статистики щорічно в Україні за вчинення злочинів засуджується майже 20 тис. неповнолітніх, примусові заходи виховного характеру застосовуються стосовно трьох тисяч осіб, причому значна їх кількість – це діти у віці від 11 років до досягнення віку кримінальної відповідальності.

Державний захист прав і свобод людини та їх гарантія передбачається у статті 3 Конституції України, як головний обов'язок держави. Під час провадження досудового слідства у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, участь захисника є важливою гарантією прав і законних інтересів осіб, котрим надає правову допомогу, а також є необхідною умовою реалізації конституційного принципу змагальності сторін.

Шукаючи шляхи реформування досудового слідства, прокуратури, суду та адвокатури, на нашу думку, не достатньо уваги приділяється їх функціональному призначенню, звідки впливають пріоритетні засади їх правового статусу та функціонування.

Питання процесуальних функцій надзвичайно складне. На сьогодні, незважаючи на низку публікацій, не тільки чітко не визначено кримінально-процесуальні функції суб'єктів, а й не вироблено самого поняття “функцій” [1, с. 71].

Проблема процесуальних функцій – одна з найактуальніших і разом з тим складних у науці кримінального процесу. З нею пов'язана характеристика найсуттєвіших сторін процесуальної діяльності, від яких у вирішальній мірі залежить реалізація завдань кримінального судочинства. Цим зумовлюється також практичне значення правильного розв'язання зазначеної проблеми. Звідси – важливість теоретичного осмислення суті правоохоронної функції держави, її прояву

в кримінально-процесуальній діяльності, а, отже, розкриття змісту тих процесуальних функцій, які здійснюють різні суб'єкти кримінального судочинства.

Найпоширенішою є думка про те, що кримінально-процесуальні функції – це окремі види та напрями кримінально-процесуальної діяльності.

Це визначення для багатьох процесуалістів є базовим, висхідним, вони по суті його розвивають і конкретизують.

Н. Якубович визначає функції як здійснювану учасниками кримінального процесу діяльність, характер і зміст якої визначаються законом залежно від процесуального становища учасників (їх ролі та призначення) в процесі, що спрямована на вирішення завдань кримінального судочинства, поставлених перед ними, обстоювання процесуальних інтересів або виконання процесуальних обов'язків [2, с. 15].

В. Зеленецький під функцією у кримінальному процесі розуміє специфічний напрям одноманітної діяльності [3, с. 74].

С. Альперт характеризує функції як основні (окремі) напрями процесуальної діяльності, які здійснюють самостійні суб'єкти, реалізуючи свої права та повноваження для досягнення відповідних цілей [4, с. 13]. До процесуальних функцій відносить: 1) розслідування кримінальної справи; 2) нагляд за дотриманням і правильним застосуванням законів (прокурорський нагляд); 3) обвинувачення; 4) захист; 5) підтримання цивільного позову; 6) заперечення проти цивільного позову; 7) правосуддя [4, с. 16].

Саме поняття захисту з огляду кримінально-процесуального права означає функцію, спрямовану на: 1) спростування обвинувачення; 2) приведення формулювання обвинувачення у відповідність із доказами, що зібрані у справі, тобто фактично доказову діяльність відповідних посадових осіб [5, с. 71].

Л.В. Кречетова під функцією захисту в кримінальному процесі розуміє вид процесуальної діяльності обвинувачуваного (підозрюваного, підсудного, засудженого), його законного представника, захисника, спрямований на повне або часткове спростування обвинувачення, виявлення обставин, що виправдовують обвинуваченого, пом'якшуючих або тих, що виключають його відповідальність, а також охорону його особистих і майнових прав [6, с. 27].

Під захистом, як функцією, слід розуміти також вид, напрям процесуальної діяльності, протилежний обвинуваченню.

Під обвинуваченням, як функцією, ми розуміємо вид, напрям процесуальної діяльності, врегульований кримінально-процесуальним законодавством, який здійснюється прокурором, органом дізнання, слідчим, а також потерпілим у порядку захисту його особистих інтересів.

Звідси, визнання права на змагання означає визнання права сторін обвинувачення і захисту використовувати всі засоби і можливості, передбачені законом, для відстоювання своїх позицій і заперечення вимог протилежної сторони.

Відокремлення функції захисту, як самостійної процесуальної функції, означає надання особі права активно діяти для захисту своїх інтересів самостійно або за допомогою кваліфікованого захисника і законного представника.

Для забезпечення дії принципу змагальності М.А. Маркушом запропоновано нормативне розмежування суб'єктів кримінального процесу як сторін за функціональним призначенням і визначено, які з них належать до обвинувачення, а які до захисту; наділення їх рівними процесуальними правами та можливостями реалізувати ці права [7, с. 10].

У справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, не йдеться про обвинувачення таких осіб, відповідно і немає функції захисту. Отже, на перший погляд, не забезпечується дія одного з найважливіших принципів, принципу змагальності, під час вирішення таких справ.

Проте науковці також розглядають змагальність, як особливий спосіб оперування доказами у судовому засіданні, який характеризується розбіжністю і боротьбою поглядів між різними учасниками процесуальної діяльності, при цьому вважають неможливим забезпечення змагальності на досудовому слідстві [8, с. 70–73].

Така думка заслуговує на увагу. Г.М. Омеляненко наголошує на необхідності визначення у новому КПК України механізму реалізації принципів змагальності та диспозитивності [9, с. 30].

Захисники – це особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні (адвокати) чи інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги (ч. 1, 2 ст. 44 КПК України).

Стаття 59 Конституції України гарантує право кожної людини на правову допомогу. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах України діє адвокатура. Захисником є особа, яка в порядку, встановленому законом, уповноважена здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого (ч. 1 ст. 44 КПК України). Оскільки у справі про суспільно небезпечне діяння особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, вона такого процесуального статусу не набуває, А.Б. Романюк цілком слушно вніс пропозицію щодо доповнення цієї статті. Відповідно до змін, які він пропонує, захисником є особа, ... уповноважена здійснювати захист прав і законних інтересів ... особи щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру або застосовані такі заходи, та надання ... необхідної юридичної допомоги [10, с. 12].

Лише зауважимо, що ст. 59 Конституції України гарантує право кожної людини на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах України. У справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, де не може йти мова про їх обвинувачення, слід використовувати термін “правова допомога” замість терміну “захист”. Позиція, що право на правову допомогу означає лише можливість отримання захисту від обвинувачення у кримінальній справі, обмежує це суб’єктивне право кожного в інших не менш значущих для життя ситуаціях.

Пропонуємо вважати захисником особу, яка уповноважена використовувати всі засоби і можливості, передбачені законом, для відстоювання прав і законних інтересів дитини, стосовно якої здійснюється провадження у справі.

Однією з головних гарантій забезпечення правової допомоги у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності є законодавче визначення моменту, з якого участь захисника у справі є обов’язковою, та суворе дотримання цієї норми на практиці. Пунктом 6 ч. 1 ст. 45 КПК України участь захисника у таких справах гарантується з моменту першого допиту неповнолітнього або з моменту поміщення його до приймальника-розподільника.

Рішенням Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 визнано такими, що не відповідають Конституції України положення ч. 6 ст. 234 КПК України щодо унеможливлення розгляду скарг на постанови слідчого стосовно приводів, підстав і порядку порушення кримінальної справи щодо певної особи. Тому захисник до участі у справі повинен бути допущений з моменту порушення справи про суспільно небезпечне діяння особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. Допомога захисника потрібна, як для оскарження рішення про порушення кримінальної справи, так й інших процесуальних дій і рішень службових осіб, які здійснюють провадження у такій справі.

Тому, слід вважати особу, стосовно якої порушено кримінальну справу, такою, що має право на правову допомогу, в тому числі і стосовно осіб, які не досягли віку

кримінальної відповідальності на час вчинення суспільно небезпечного діяння. Необхідність перенесення моменту, з якого захисник допускається до справи, на більш ранній етап провадження – з моменту порушення кримінальної справи щодо певної особи, а також з моменту, коли з'являється реальна загроза порушення прав та законних інтересів певного суб'єкта процесу – навіть якщо справа була порушена за фактом злочину, підтверджується дослідженнями вчених [10, с. 10].

На нашу думку, необхідність користуватися допомогою адвоката (захисника) виникає в конкретної особи з того моменту, коли обмеження її прав стає реальним.

Завдання захисника у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, аналогічні його завданням у кримінальних справах про злочини неповнолітніх: 1) участь у доказуванні, тобто з'ясування обставин, які спростовують повністю або частково твердження про вчинення особою суспільно небезпечного діяння до досягнення нею віку кримінальної відповідальності, обставин, що виключають застосування примусових заходів виховного характеру до цієї особи, інших умов, що сприяють поліпшенню її становища; 2) надання правової допомоги, з метою захисту прав та законних інтересів особи у справі; 3) вжиття заходів для усунення, відвернення негативного впливу офіційної процедури кримінального судочинства на особу щодо якої здійснюється провадження у справі.

Характеризуючи завдання захисника у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, потрібно звернути увагу на те, що, як правило, справи цієї категорії не є складними. У 95 % справ ще на стадії порушення кримінальної справи встановлюються особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння. При цьому, ці особи звичайно не приховують обставин справи, що дозволяє слідству та суду достатньо повно та об'єктивно їх дослідити. У зв'язку з цим, на нашу думку, для захисника у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, нагальними є завдання надання правової допомоги та усунення негативного впливу на них встановленої процедури розслідування та розгляду справ. Так, зокрема, потрібно роз'яснити суть здійснюваного провадження, можливі наслідки розгляду справи, надавати допомогу при ознайомленні з матеріалами справи тощо.

На виконання завдання щодо усунення негативного впливу на неповнолітнього та додержання офіційної процедури судочинства у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, захисник має вживати заходів до недопущення необґрунтованого поміщення підзахисного до приймачника-розподільника, надмірного залучення до проведення слідчих та інших процесуальних дій, що може негативно позначитись на його фізичному та психічному здоров'ї. Крім того, захисник повинен роз'яснювати тонкощі кримінально-процесуального законодавства, окремі з яких можуть здаватися підзахисному несправедливими.

Список використаних джерел

1. Романюк Б. Демократизація кримінального судочинства // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 7.
2. Якубович Н.А. Процессуальные функции следователя / Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве: Сб. науч. тр. – М., 1980.
3. Зеленецкий В.С. Уголовно-процессуальные функции следователя // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ МВС України. – 2001. – Вип. 2.
4. Альперт С.А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти: Конспект лекцій. – Х., 1995. – 28 с.
5. Кримінальний процес України: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошніченко, Ю.В. Хоматов та ін.; За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – 496 с.

6. Кречетова Л.В. Защитник в уголовном процессе: Учеб. пособие. – Оренбург, 2000. – 104 с.
7. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: Автореф. дис. канд.... юрид. наук. – Х., 2006. – 21 с.
8. Півненко В. Щодо принципу змагальності у кримінальному судочинстві // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 5.
9. Омеляненко Г.М. Судово-правова реформа: концептуальні питання // Віче. – 2006. – № 5.
10. Романюк А.Б. Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві: Автореф. дис.... канд.. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 21 с.

In the article the main questions connected with task performance directed on establishment of conditions for comprehensive development and education of children danger for which cause minor crimes, that acquire characteristics of organised crimes are examined. The authour highlights such questions as consept of legal advice in system of procedural norms and task of a defender in cases of socially-dangerous actions of minors that did not reach the age of criminal responsibility.

© С.М. Зеленський, 2007